

MICHAŁ ARASZKIEWICZ*

POLSKO-UKRAIŃSKIE SEMINARIUM
„EKONOMICZNA ANALIZA PRAWA WYPADKÓW”
— CZĘŚĆ 2

1. WSTĘP

Niniejszy tekst stanowi drugą część opracowania, opublikowanego w „Transformacjach Prawa Prywatnego” nr 1/2007¹. Opracowanie to było pokłosiem seminarium, jakie odbyło się w Krakowie, pod auspicjami Ośrodka Koordynacyjnego Szkół Praw Obcych przy Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego, w dniach 7–8 lipca 2006 r. Wzmiankowaną pierwszą część tekstu należy polecić Czytelnikom zainteresowanym nie tylko treścią materiałów dydaktycznych sporządzonych na użytek seminarium, ale również założeniami przyjętymi przy jego przeprowadzeniu, jego przebiegiem oraz wnioskami dotyczącymi roli nauczania ekonomicznej analizy prawa w dydaktyce prawniczej. W niniejszym opracowaniu skupimy się zatem prawie wyłącznie na prezentacji kolejnych fragmentów materiałów dydaktycznych. Poniżej zamieszczamy wyjątki z czterech zastawów, przygotowanych dla ukraińskich studentów. Materiały te zostały sporządzone na podstawie tekstu Stevena Shavella *Economic Analysis of Accident law*, którego polskie tłumaczenie (pod redakcją Filipa Wejmana) zostało opublikowane w „Transformacjach Prawa Prywatnego”². Z tego powodu lektura poniższych materiałów będzie w pełni owocna dla osób, które znają wspomniany tekst Shavella, albo ewentualnie posiadają wiedzę o ekonomicznej analizie prawa deliktowego z innych źródeł. Drugim

---

* Doktorant w Katedrze Teorii i Filozofii Prawa Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz w Europejskim Kolegium Doktoranckim (Kraków-Heidelberg-Mainz). Student filozofii na UJ.

¹ *Polsko-ukraińskie seminarium „Ekonomiczna analiza prawa wypadków”*, s. 7–28.

² Numer amerykański 2005.

zasadniczym wątkiem pojawiającym się w zestawach są relewantne unormowania prawa polskiego, które w trakcie seminarium zestawiane były z odpowiednimi regulacjami ukraińskimi. Przepisy sąsiednich krajów były następnie analizowane przy użyciu narzędzi ekonomicznych proponowanych przez Shavella.

Niektóre z prezentowanych poniżej zadań zostały z konieczności uzupełnione krótkim odautorskim komentarzem, tak aby ich cel i treść były zrozumiałe również dla osób niemogących na bieżąco konfrontować tych materiałów z tekstem Shavella.

W końcowej części opracowania pojawi się krótkie podsumowanie, zawierające kilka nowych refleksji i wniosków.

2. PREZENTACJA FRAGMENTÓW MATERIAŁÓW DYDAKTYCZNYCH

Zestaw 4 — Odpowiedzialność i odstraszenie — przedsiębiorstwa

W tym rozdziale Shavell zajmuje się specyficznymi wypadkami: mianowicie tymi, których sprawcami są przedsiębiorcy. Poszkodowanymi w takich wypadkach mogą być:

- 1) osoby trzecie, niemające żadnego związku z przedsiębiorstwem,
- 2) klienci przedsiębiorstwa.

Dla ułatwienia Shavell przyjmuje **założenie o doskonałej konkurencji na rynku**: cena produktu równa się kosztom związanym z produkcją, w tym kosztom odpowiedzialności.

1. Osoby trzecie jako poszkodowani

Ważne pozostają ustalenia generalne: mianowicie sprawcy i poszkodowani będą zmotywowani do zachowania optymalnego poziomu staranności pod zasadą ryzyka z zarzutem przyczynienia się poszkodowanego oraz pod zasadą winy z zarzutem przyczynienia się poszkodowanego lub bez tego zarzutu. Dla uproszczenia rozważamy wypadki jednostronne.

Istotna nowość polega na tym, że **rodzaj zasady odpowiedzialności wyznaczy cenę produktu**.

Przyjmijmy, że koszt wytworzenia jednostki produktu wynosi 10, a poza tym prawdziwe są dane, zamieszczone w tabeli poniżej:

Tabela 9

Poziom staranności	Koszt staranności	Prawdopodobieństwo wypadku	Oczekiwane szkody z wypadku	Całkowity koszt społeczny
1. Żaden	0	9%	9	9
2. Staranność	2	3%	3	5

Tabela odzwierciedla poziom staranności przedsiębiorcy.

ZADANIE

Proszę obliczyć, ile wyniesie rynkowa cena jednostki produktu:

- a) pod rządami zasady ryzyka,
- b) pod rządami zasady winy.

Poziom aktywności

Shavell proponuje następujący model ekonomiczny do zbadania optymalnego poziomu aktywności klientów:

Tabela 10

Klient	Użyteczność
A	40
B	20
C	17
D	13
E	11

Tabela ta ilustruje liczbę klientów, która zakupi dane dobro, albo krotność zakupu danego dobra przez danego klienta.

Korzystając z tej tabeli oraz z rozwiązania poprzedniego zadania, proszę odpowiedzieć na poniższe pytania.

PYTANIA

1. Jaki jest — według danych zamieszczonych w tabelach — optymalny społecznie poziom produkcji i konsumpcji?
2. W jaki sposób zasada winy i zasada ryzyka wpłyną na poziom produkcji i konsumpcji?

3. Czy przekroczenie optymalnego poziomu produkcji może być uznane za winę przedsiębiorstwa? Jakie konsekwencje ekonomiczne pociąga ewentualna pozytywna odpowiedź na to pytanie?

2. Osoby trzecie jako poszkodowani

Ważnym czynnikiem wpływającym na motywację przedsiębiorców do zachowania staranności jest nie tylko reżim odpowiedzialności, ale i wiedza klientów o ryzyku związanym z produktem.

Ważne pojęcie: **cena całkowita**. Cenę całkowitą produktu stanowi jego cena rynkowa powiększona o oczekiwane przez klienta szkody, które go obciążą.

Shavell bada zachowanie przedsiębiorców w wyidealizowanych sytuacjach: doskonałej wiedzy klientów o ryzyku i niedoskonałej wiedzy klientów o ryzyku.

2.1. Doskonała wiedza klientów o ryzyku

ZADANIE

Proszę uzupełnić poniższą tabelę, zakładając, że klienci mają doskonałą wiedzę o ryzyku związanym z produktem, a konkurencja jest doskonała.

Reżim odpowiedzialności	Staranność przedsiębiorców	Staranność klientów
1. Brak odpowiedzialności		
2. Zasada ryzyka		
3. Zasada ryzyka z zarzutem przyczynienia się poszkodowanego		
4. Zasada winy z zarzutem przyczynienia się lub bez niego		

2.2. Niedoskonała wiedza klientów o ryzyku

PYTANIA

1. Czy w razie niedoskonałej wiedzy klientów o ryzyku odpowiedzialność jest pożądana, czy nie zmienia sytuacji?

2. Jak zasada winy wpłynie na ilość nabywanych towarów? Jak wpłynie zasada ryzyka z zarzutem przyczynienia się poszkodowanego?

2.3. Rzeczywista wiedza klienta o ryzyku

PYTANIA (zob. Shavell, s. 53–59)

1. *Od czego może zależeć wiedza klientów o ryzyku związanym z produktem?*
2. *Na czym mogą polegać kłopoty sądu w oszacowaniu należytej staranności przedsiębiorcy?*
3. *Na czym mogą polegać kłopoty sądu w oszacowaniu przyczynienia się poszkodowanego?*
4. *Jaki reżim odpowiedzialności jest co do zasady lepszy, jeżeli nabywca produktu jest konsumentem, a jaki, jeżeli jest profesjonalistą? Czy można udzielić jednoznacznej odpowiedzi?*
5. *Jaką ekonomiczną rolę spełnia gwarancja na produkt? Proszę zwrócić uwagę na wpływ gwarancji na cenę całkowitą.*
6. *Czy jest społecznie pożądane, aby sądy ingerowały w treść klauzul gwarancyjnych?*

PRAWO POLSKIE 4

Jeżeli w Polsce kupimy produkt, to w związku z tym zdarzeniem mogą powstać różnego typu roszczenia kupującego.

Po pierwsze — należy pamiętać, że sprzedaż jest umową. Osoba, od której kupujemy produkt (sprzedawca), może więc odpowiadać za szkodę związaną z niewykonaniem zobowiązania.

Po drugie — jeżeli zostaną spełnione przesłanki odpowiedzialności deliktowej, tj. powstanie wskutek nabycia produktu szkoda, sprzedawca zachowa się w sposób bezprawny i zawiniony i będzie adekwatny związek przyczynowy pomiędzy jego zachowaniem a szkodą, to będzie odpowiadał deliktowo.

Po trzecie — jeżeli zakupiony produkt jest niezgodny z umową, a nabywca jest konsumentem, to może skorzystać z uprawnień, jakie przyznaje mu ustawa o szczególnych warunkach sprzedaży konsumenckiej i zmianie kodeksu cywilnego (Dz.U. z 2004 r. Nr 96, poz. 959).

Tytułem przykładu — art. 8 ust. 1 ustawy:

Art. 8. 1. Jeżeli towar konsumpcyjny jest niezgodny z umową, kupujący może żądać doprowadzenia go do stanu zgodnego z umową przez nieodpłatną naprawę albo wymianę na nowy, chyba że naprawa albo wymiana są niemożliwe lub wymagają nadmiernych kosztów. Przy ocenie nadmierności kosztów uwzględnia się wartość towaru zgodnego z umową oraz rodzaj i stopień stwierdzonej niezgodności, a także bierze się pod uwagę niedogodności, na jakie naraziłby kupującego inny sposób zaspokojenia.

Warto zauważyć, że nabywca produktu nie musi tu w szczególności wykazywać żadnej szkody; wystarczy wykazać niezgodność przedmiotu z umową.

Po czwarte, jeżeli stronami umowy są dwaj profesjonalisci albo na przykład sąsiedzi (chodzi o to, aby sprzedawcą nie był profesjonalista, a kupującym konsument), to kupującemu przysługują uprawnienia z tytułu rękojmi wynikające z kodeksu cywilnego. Tytułem przykładu art. 560 kodeksu cywilnego:

Art. 560. § 1. Jeżeli rzecz sprzedana ma wady, kupujący może od umowy odstąpić albo żądać obniżenia ceny. Jednakże kupujący nie może od umowy odstąpić, jeżeli sprzedawca niezwłocznie wymieni rzecz wadliwą na rzecz wolną od wad albo niezwłocznie wady usunie. Ograniczenie to nie ma zastosowania, jeżeli rzecz była już wymieniona przez sprzedawcę lub naprawiana, chyba że wady są nieistotne.

§ 2. Jeżeli kupujący odstępuje od umowy z powodu wady rzeczy sprzedanej, strony powinny sobie nawzajem zwrócić otrzymane świadczenia według przepisów o odstąpieniu od umowy wzajemnej.

§ 3. Jeżeli kupujący żąda obniżenia ceny z powodu wady rzeczy sprzedanej, obniżenie powinno nastąpić w takim stosunku, w jakim wartość rzeczy wolnej od wad pozostaje do jej wartości obliczonej z uwzględnieniem istniejących wad.

§ 4. Jeżeli sprzedawca dokonał wymiany, powinien pokryć także związane z tym koszty, jakie poniósł kupujący.

Po piąte, sprzedawca może wystawić kupującemu dokument gwarancji na produkt. Zob. art. 577 § 1 kodeksu cywilnego:

Art. 577. § 1. W wypadku gdy kupujący otrzymał od sprzedawcy dokument gwarancyjny co do jakości rzeczy sprzedanej, **poczytuje się w razie wątpliwości,** że wystawca dokumentu (gwarant) jest obowiązany do usunięcia wady fizycznej rzeczy lub do dostarczenia rzeczy wolnej od wad, jeżeli wady te ujawnią się w ciągu terminu określonego w gwarancji.

Proszę zwrócić uwagę na wytłuszczone słowa. Oznaczają one, że treść gwarancji jest kształtowana przede wszystkim przez treść dokumentu gwarancyjnego, a nie przez ustawę (w przeciwieństwie do rękojmi).

Po szóste i szczególnie interesujące z ekonomicznego punktu widzenia, w prawie polskim (wskutek implementacji odpowiednich dyrektyw) występuje szczególny reżim odpowiedzialności, a mianowicie odpowiedzialność za szkodę wyrządzoną przez produkt niebezpieczny. Ochrona ta rozwinęła się najszybciej w Stanach Zjednoczonych. Motywem jej wprowadzenia był fakt, że pewna klasa produktów pozostaje niebezpieczna dla użytkownika nawet w toku normalnego używania. Stąd zaostrożony, oparty na zasadzie ryzyka, reżim odpowiedzialności. Kryteria, pozwalające uznać produkt za niebezpieczny, precyzuje poniższy artykuł kodeksu cywilnego:

Art. 449¹. § 1. Kto wytwarza w zakresie swojej działalności gospodarczej (producent) produkt niebezpieczny, odpowiada za szkodę wyrządzoną komukolwiek przez ten produkt.

§ 2. Przez produkt rozumie się rzecz ruchomą, choćby została ona połączona z inną rzeczą. Za produkt uważa się także zwierzęta i energię elektryczną.

§ 3. **Niebezpieczny jest produkt nie zapewniający bezpieczeństwa, jakiego można oczekiwać, uwzględniając normalne użycie produktu.** O tym, czy produkt jest bezpieczny, decydują okoliczności z chwili wprowadzenia go do obrotu, a zwłaszcza sposób zaprezentowania go na rynku oraz podane konsumentowi informacje o właściwościach produktu. Produkt nie może być uznany za nie zapewniający bezpieczeństwa tylko dlatego, że później wprowadzono do obrotu podobny produkt ulepszony.

Odpowiedzialność za produkt niebezpieczny ponoszą różne podmioty, a to:

- 1) producent (art. 449¹ k.c.);
- 2) wytwórcy materiałów, surowca albo części składowej produktu (art. 449⁵ § 1 k.c.); mogą oni jednak zwolnić się od odpowiedzialności, wykazując, że wyłączną przyczyną szkody była wadliwa konstrukcja produktu lub wskazówki producenta;
- 3) producent nominalny (umieszczający na produkcie swój znak towarowy, nazwę, inne oznaczenie odróżniające) (art. 449⁵ § 2 k.c.);
- 4) importer (art. 449⁵ § 2 k.c.);
- 5) osoba trzecia (art. 449⁶ § 2 k.c.);
- 6) sprzedawca (art. 449⁵ § 4 k.c.); może on jednak zwolnić się od odpowiedzialności, jeżeli wskaże producenta, producenta nominalnego, importera; albo jeśli wskaże podmiot, od którego sam nabył produkt (art. 449⁵ § 4 i 5 k.c.)³.

---

³ Katalog sporządzony na podstawie: D. Marek, tabela „Strony stosunku obligacyjnego” (w:) K. Jasińska, A. Lejko (red.): *Prawo cywilne. Materiały dla studentów prawa*, t. III — *Zobowiązania*, WoltersKluwer Polska 2006, s. 98.

Warto również zwrócić uwagę na okoliczności egzoneracyjne, zwłaszcza na zdanie drugie paragrafu drugiego poniższego przepisu:

Art. 449³. § 1. Producent nie odpowiada za szkodę wyrządzoną przez produkt niebezpieczny, jeżeli produktu nie wprowadził do obrotu albo gdy wprowadzenie produktu do obrotu nastąpiło poza zakresem jego działalności gospodarczej.

§ 2. Producent nie odpowiada również wtedy, gdy właściwości niebezpieczne produktu ujawniły się po wprowadzeniu go do obrotu, chyba że wynikały one z przyczyny tkwiącej poprzednio w produkcji. **Nie odpowiada on także wtedy, gdy nie można było przewidzieć niebezpiecznych właściwości produktu, uwzględniając stan nauki i techniki w chwili wprowadzenia produktu do obrotu, albo gdy właściwości te wynikały z zastosowania przepisów prawa.**

PYTANIA

1. Jak w prawie ukraińskim kształtują się uprawnienia kupującego z tytułu rękojmi, gwarancji jakości? Czy jest specjalny reżim chroniący konsumenta przed wadami produktu?

2. Czy w prawie ukraińskim występuje odpowiedzialność za produkt niebezpieczny?

3. W jaki sposób w prawie polskim motywowany jest producent, a w jaki sprzedawca produktu niebezpiecznego?

4. Proszę przeanalizować okoliczności egzoneracyjne przy odpowiedzialności za produkt niebezpieczny w prawie polskim, zwłaszcza zdanie ostatnie tego przepisu. Do czego motywuje on producenta?

5. Czy producent produktu niebezpiecznego chętnie ubezpieczy się od odpowiedzialności cywilnej?

Zestaw 7 — Rozwinięcie analizy odstraszenia (3)

KOMENTARZ. Omawiany zestaw dotyczy pewnych szczegółowych kwestii omawianych przez Shavella w podrozdziałach 5–9 rozdziału 3 omawianego tekstu.

Odszkodowanie i rozmiar szkody

W tym podrozdziale Shavell analizuje problem relacji wysokości odszkodowania do wysokości szkody. Tylko wtedy, gdy oczekiwane odszkodowanie równa się oczekiwanym szkodom, potencjalny sprawca jest właściwie motywowany do zachowania należytej staranności.

Odszkodowanie i prawdopodobieństwo szkody

W tym miejscu Shavell bada hipotezy, czy nie należy zmniejszać wysokości odszkodowań w przypadku, gdy wyrządzenie szkody było mało prawdopodobne, oraz czy ich nie zwiększać, gdy wyrządzenie szkody było bardzo prawdopodobne. Należy zauważyć, że w rozważaniach tych nie chodzi o ewentualne uwolnienie sprawcy od odpowiedzialności, lecz o zmniejszenie lub zwiększenie kwoty odszkodowania ze względu na prawdopodobieństwo szkody.

Odszkodowanie i niepewność sądów co do rozmiaru szkód

Shavell analizuje pewne problemy, z jakimi mogą spotkać się sądy podczas szacowania rozmiaru szkody. Proponuje przy tym posługiwanie się przez sędziów metodami statystycznymi w odniesieniu do wątpliwych utraconych korzyści oraz zachęca do ignorowania niepewnych składników szkody, jeżeli nie wpłynie to niekorzystnie na motywację sprawców do dochowywania staranności.

Odszkodowanie: szkody majątkowe i niemajątkowe

Shavell wprowadza ogólne definicje szkody majątkowej oraz niemajątkowej.

Szkody majątkowe obejmują szkodę pieniężną oraz utratę dóbr, które można nabyć na rynku.

Szkody niemajątkowe odpowiadają utracie użyteczności spowodowanej zniszczeniem niezastępowalnych przedmiotów albo naruszeniem zdrowia, fizycznej integralności, spokoju psychicznego. Jak widzimy, jest to ujęcie bliskie definicji szkody majątkowej oraz krzywdy w prawie polskim.

Shavell ma poważne wątpliwości co do możliwości sensownego szacowania i orzekania szkód niemajątkowych.

Odszkodowanie większe niż szkoda: odszkodowanie represyjne (*punitive damages*)

Jest to występujące w prawie amerykańskim odszkodowanie przewyższające szkodę, stanowiące formę kary. Shavell zastanawia się, jakie może być uzasadnienie dla tego typu odszkodowań, skoro uprzednio wykazał, że optymalne bodźce do zachowania staranności stwarza zagrożenie odszkodowaniem równym szkodzie. Znajduje cztery możliwe ewentualne uzasadnienia dla odszkodowania represyjnego.

PYTANIA I ZADANIA

1. Dlaczego co do zasady optymalna wysokość odszkodowania równa się wyrządzonej szkodzie?

2. Na czym polegają wady regulacji prawnej ograniczającej odpowiedzialność za wypadki, których prawdopodobieństwo bywa przeoczone?

3. Jakie jest zdaniem Shavella optymalne podejście do szacowania niepewnych elementów szkody?

4. Na czym polegają wątpliwości Shavella co do orzekania odszkodowań za szkodę niemajątkową?

5. Proszę uzupełnić poniższą tabelę, dotyczącą możliwych uzasadnień odszkodowania represyjnego.

Tabela 15

Uzasadnienie dla odszkodowania represyjnego	Dlaczego to mogłoby być uzasadnienie dla odszkodowania represyjnego?
1. Unikanie odpowiedzialności.	
2. Niedozwolona użyteczność.	
3. Zachęta do transakcji rynkowych.	
4. Kara.	

PRAWO POLSKIE 7

Miarkowanie odszkodowania

Prawo polskie nie zna instytucji zmniejszania odszkodowania z uwagi na niskie prawdopodobieństwo szkody (choć może się zdarzyć, że odpowiednio niskie prawdopodobieństwo nastąpienia szkody spowoduje, że „sprawca” w ogóle nie będzie odpowiadał, bowiem poszkodowany nie udowodni adekwatnego związku przyczynowego). Polskie prawo zna natomiast instytucję miarkowania odszkodowania. Jest ona unormowana w art. 440 kodeksu cywilnego:

Art. 440. W stosunkach między osobami fizycznymi zakres obowiązku naprawienia szkody może być stosownie do okoliczności ograniczony, jeżeli ze względu na stan majątkowy poszkodowanego lub osoby odpowiedzialnej za szkodę wymagają takiego ograniczenia zasady współżycia społecznego.

Istotne jest to, że:

- 1) przepis ten znajduje zastosowanie wyłącznie pomiędzy osobami fizycznymi;
- 2) jedynym kryterium zmniejszenia odszkodowania jest stan majątkowy poszkodowanego lub osoby odpowiedzialnej;
- 3) miarkowanie jest dopuszczalne tylko wtedy, gdy wymagają tego zasady współżycia społecznego;
- 4) przepis ten znajduje zastosowanie tylko do odpowiedzialności deliktowej.

W kontekście tego przepisu warto przywołać tezy dwóch orzeczeń polskiego Sądu Najwyższego:

Wyrok SN z 18 grudnia 1968 r., II CR 409/68, OSNC 1969, nr 11, poz. 207

Artykuł 440 k.c., przewidujący możliwość ograniczenia zakresu obowiązku naprawienia szkody, nie ma zastosowania, gdy obowiązany jest ubezpieczony od odpowiedzialności cywilnej.

Wyrok SN z 18 marca 1970 r., II CR 351/69, LEX nr 6694

Jeżeli zachowanie się sprawcy szkody ma charakter przestępstwa umyślnego, wyłączone jest stosowanie przewidzianego w art. 440 k.c. ograniczonego zakresu obowiązku naprawienia szkody.

Niepewność sądów co do rozmiaru szkody

Również w polskiej praktyce cywilno-sądowej występują w konkretnych sprawach wątpliwości co do rozmiaru szkody. Sąd ma obowiązek starać się ustalić ściśle rozmiar szkody, posługując się środkami dowodowymi przewidzianymi w kodeksie postępowania cywilnego i innymi środkami dowodowymi. Dopiero gdy ściśle oszacowanie szkody przy użyciu dostępnych środków dowodowych nie jest możliwe, sąd może zastosować art. 322 kodeksu postępowania cywilnego:

Art. 322. Jeżeli w sprawie o naprawienie szkody, (...) sąd uzna, że ściśle udowodnienie wysokości żądania jest niemożliwe lub nader utrudnione, może w wyroku zasądzić odpowiednią sumę według swej oceny, opartej na rozważeniu wszystkich okoliczności sprawy.

Szkoda niemajątkowa (krzywda)

Szkoda niemajątkowa jest nazywana w Polsce krzywdą, a jej naprawienie — zadośćuczynieniem. Istnienie tej konstrukcji uzasadnia się w ten sposób, że osobie, która cierpiała wskutek naruszenia jej dóbr osobistych, należy wypłacić pewną sumę

pieniędzy, które pozwolą w szerszy sposób zaspokoić jej potrzeby i spełnić pragnienia⁴.

Zadośćuczynienia za krzywdę dotyczy art. 448 kodeksu cywilnego:

Art. 448. W razie naruszenia dobra osobistego sąd może przyznać temu, czyje dobro osobiste zostało naruszone, odpowiednią sumę tytułem zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę lub na jego żądanie zasądzić odpowiednią sumę pieniężną na wskazany przez niego cel społeczny, niezależnie od innych środków potrzebnych do usunięcia skutków naruszenia. (...)

Przepis ten odnosi się do **wszystkich dóbr osobistych**. Aby móc domagać się zadośćuczynienia, powód musi wykazać nie tylko **bezprawność** naruszenia jego dobra osobistego, ale również **naganność** tego naruszenia, czyli **winę** naruszydciela. Zadośćuczynienie jest przyznawane w formie jednorazowego świadczenia. Jego wysokość jest ustalana przez sąd na podstawie wielkości doznanej krzywdy, ale pewną rolę odgrywa również stan majątkowy stron oraz stopień winy sprawcy⁵.

Przykładowy katalog dóbr osobistych zawiera art. 23 kodeksu cywilnego:

Art. 23. Dobra osobiste człowieka, jak w szczególności zdrowie, wolność, cześć, swoboda sumienia, nazwisko lub pseudonim, wizerunek, tajemnica korespondencji, nietykalność mieszkania, twórczość naukowa, artystyczna, wynalazcza i racjonalizatorska, pozostają pod ochroną prawa cywilnego niezależnie od ochrony przewidzianej w innych przepisach.

Innym przepisem dotyczącym zadośćuczynienia jest art. 445 kodeksu cywilnego. Należy czytać go łącznie z art. 444 tego kodeksu, dotyczącego szkód na osobie:

Art. 444. § 1. W razie uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia naprawienie szkody obejmuje wszelkie wynikłe z tego powodu koszty. Na żądanie poszkodowanego zobowiązany do naprawienia szkody powinien wyłożyć z góry sumę potrzebną na koszty leczenia, a jeżeli poszkodowany stał się inwalidą, także sumę potrzebną na koszty przygotowania do innego zawodu.

§ 2. Jeżeli poszkodowany utracił całkowicie lub częściowo zdolność do pracy zarobkowej albo jeżeli zwiększyły się jego potrzeby lub zmniejszyły widoki powodzenia na przyszłość, może on żądać od zobowiązanego do naprawienia szkody odpowiedniej renty.

---

⁴ Zob. Z. Radwański, A. Olejniczak: *Zobowiązania — część ogólna*, C.H. Beck, Warszawa 2006, s. 255.

⁵ Tamże, s. 255–256.

§ 3. Jeżeli w chwili wydania wyroku szkody nie da się dokładnie ustalić, poszkodowanemu może być przyznana renta tymczasowa.

Art. 445. § 1. W wypadkach przewidzianych w artykule poprzedzającym sąd może przyznać poszkodowanemu odpowiednią sumę tytułem **zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę**.

§ 2. Przepis powyższy stosuje się również w wypadku pozbawienia wolności oraz w wypadku skłonienia za pomocą podstępny, gwałtu lub nadużycia stosunku zależności do poddania się czynowi nierządnyemu.

§ 3. (...)

Przepis art. 445 jest zatem podstawą do przyznania zadośćuczynienia **nie w wypadku naruszenia wszelkich, lecz tylko niektórych dóbr osobistych**. Chodzi zatem o następujące naruszenia:

- 1) uszkodzenie ciała lub wywołanie rozstroju zdrowia;
- 2) pozbawienie wolności;
- 3) naruszenie integralności seksualnej.

W polskiej doktrynie prezentowany jest pogląd, że zasądzenie zadośćuczynienia jest możliwe na tej podstawie nawet wtedy, gdy uszkodzenie ciała lub rozstrój zdrowia nastąpiły bez winy naruszydciela⁶.

PYTANIA

1. Jakie oddziaływanie na motywację sprawców mogą mieć tezy orzeczeń polskiego Sądu Najwyższego, powołane przy omawianiu tematu miarkowania odszkodowania?

2. Jaki jest cel art. 322 k.p.c.?

3. Jaka jest społeczna funkcja zadośćuczynienia?

4. Co jest lepsze z ekonomicznego punktu widzenia — aby poszkodowany mógł się domagać jednocześnie zadośćuczynienia i zapłaty na wskazany cel społeczny, czy też aby musiał wybierać pomiędzy tymi roszczeniami?

5. Jaka powinna być, Państwa zdaniem, optymalna kwota zadośćuczynienia za krzywdę związaną ze zgwałceniem (w relacji do średniej krajowej płacy)? Czy taki sposób wyznaczenia kwoty zadośćuczynienia ma sens?

6. Czy w prawie ukraińskim występuje instytucja miarkowania odszkodowania?

7. Czy w prawie ukraińskim jest podobne unormowanie dotyczące zadośćuczynienia za krzywdę? Proszę przedstawić relewantne unormowania.

⁶ Tamże, s. 262.

Zestaw 8 — Rozwinięcie analizy odstraszenia (4)

Odszkodowanie a możliwości redukowania szkód przez ofiarę

Shavell zajmuje się tu następującym pytaniem: czy jest społecznie pożądane, aby ofiara wypadku podejmowała działania w celu ograniczenia szkód z wypadku, który już się wydarzył.

PYTANIA

1. *Przyjmijmy zgodnie z modelem Shavella, że szkoda, która już powstała, wynosi 100, natomiast jeżeli poszkodowany nie podejmie działań w celu ograniczenia szkód, zwiększy się ona jeszcze o 50. Jeżeli natomiast podejmie działanie, szkoda się nie zwiększy. Czy podjęcie działania przez poszkodowanego jest zawsze pożądane?*

2. *Jak powinna być obliczona wysokość odszkodowania, jeżeli poszkodowany jednak podejmie działalność?*

Bezpośredni związek przyczynowy

Shavell wprowadza dwa znaczenia pojęcia „bezpośredni związek przyczynowy”:

- 1) bezpośredni związek przyczynowy ma miejsce wtedy, gdy szkoda jest normalnym, przeciętnym następstwem danego zdarzenia;
- 2) bezpośredni związek przyczynowy ma miejsce, gdy szkoda nie powstaje jedynie na skutek zbiegu okoliczności.

Shavell argumentuje, że w przypadku drugiego rozumienia podniesienie zarzutu braku bezpośredniego związku przyczynowego powinno zwalniać od odpowiedzialności. Bowiern przypisanie odpowiedzialności za zbieg okoliczności i tak nie oddziała odstrasząco na potencjalnych sprawców.

PYTANIA

1. *Shavell wymienia również wadę i zaletę uwolnienia sprawców od odpowiedzialności w takich przypadkach (zaistnienia zbiegu okoliczności). Proszę podać tę zaletę i wadę.*

2. *Czy rozróżnienie pomiędzy dwoma ujęciami bezpośredniego związku przyczynowego jest precyzyjne? Proszę podać przykłady braku bezpośredniego związku między zdarzeniem a szkodą w jednym i drugim rozumieniu (inne niż Shavell).*

Niepewność co do związku przyczynowego

W sytuacji niepewności co do związku przyczynowego, Shavell prezentuje dwa probabilistyczne podejścia do odpowiedzialności za wypadki:

- 1) tradycyjna koncepcja; pozwany odpowiada zawsze, gdy prawdopodobieństwo, że jego zachowanie było przyczyną szkody, jest większe niż 50%; poniżej tego progu nie odpowiada;
- 2) koncepcja proporcjonalna; pozwany odpowiada zawsze, jeżeli istnieje jakieś prawdopodobieństwo, że jego działanie było przyczyną szkody, w proporcji do tego prawdopodobieństwa.

PYTANIE

Czy koncepcje te są racjonalne? Proszę wymienić zalety i wady każdej z nich.

PRAWO POLSKIE 8

Normalny związek przyczynowy

Przypomnijmy tutaj podstawowy art. 361 § 1 polskiego kodeksu cywilnego:

Art. 361. § 1. Zobowiązany do odszkodowania ponosi odpowiedzialność tylko za **normalne następstwa** działania lub zaniechania, z którego szkoda wynikła.

Przepis ten jest normatywnym wyrazem przesłanki adekwatnego związku przyczynowego, która jest konieczną przesłanką odpowiedzialności odszkodowawczej w prawie polskim. Jeżeli poszkodowany nie wykaże tego związku, odpowiedzialność sprawcy nie powstanie. W teorii prawa istnieje kilka koncepcji dotyczących tego, które następstwa należy uważać za normalne; dużą rolę odgrywa tutaj również orzecznictwo sądowe. Warto więc przytoczyć kilka wyjątków z orzeczeń polskiego Sądu Najwyższego:

Wyrok SN z 18 maja 2000 r., III CKN 810/98, LEX nr 51363

Typowym jest skutek, jaki daje się przewidzieć w zwykłym porządku rzeczy, taki, o którym, na podstawie zasad doświadczenia życiowego, wiadomo, że jest charakterystyczny dla danej przyczyny jako normalny rezultat określonego zjawiska. Nie mieści się w płaszczyźnie adekwatnego związku przyczynowego skutek, który wprawdzie daje się łączyć z określonym zdarzeniem początkowym w sensie oddzia-

ływania sprawczego, ale jest następstwem nietypowym, tj. niewystępującym w kolejności zdarzeń, która charakterystyczna jest dla określonej przyczyny, i przez to niedającym się uwzględnić w ewentualnych przewidywaniach, a zarazem zależny jest w istocie od innych zdarzeń, które w zbiegu z przyczyną wyjściową jawią się jako przypadkowy zbieg okoliczności.

Z uzasadnienia wyroku SN z 18 kwietnia 2001 r., I PKN 361/00, OSNP 2003, nr 3, poz. 62

Przepis art. 361 § 1 k.c. ujmuje związek przyczynowy pomiędzy działaniem lub zaniechaniem zobowiązanego a powstałym skutkiem w postaci szkody jako konieczną przesłankę odpowiedzialności odszkodowawczej. Unormowanie zawarte w tym przepisie opiera się na założeniach tzw. teorii przyczynowości adekwatnej, zgodnie z którą związek przyczynowy zachodzi wtedy, gdy mamy do czynienia ze skutkiem stanowiącym normalne następstwo określonej przyczyny, a przyczyna ta normalnie powoduje tenże skutek. Dla przyjęcia istnienia związku przyczynowego jako przesłanki odpowiedzialności odszkodowawczej **nie jest wystarczające stwierdzenie istnienia związku przyczynowego jako takiego. Konieczne jest stwierdzenie, że chodzi w danym przypadku o następstwa „normalne”,** czyli oczekiwane w zwykłej kolejności rzeczy, typowe według stanu wiedzy o związkach przyczynowych towarzyszących różnym zjawiskom, niebędące rezultatem jakiegoś wyjątkowego zbiegu okoliczności. Ocena, czy skutek jest normalny, czy też wyjątkowy, powinna być oparta na całokształcie okoliczności sprawy oraz wynikać z zasad doświadczenia życiowego i wiedzy naukowej, specjalnej.

Niekiedy jednak dla przyjęcia związku przyczynowego wystarczy jedynie wykazanie wysokiego stopnia prawdopodobieństwa, że to czyn pozwanego wyrządził szkodę:

Z uzasadnienia wyroku SN z 14 grudnia 1973 r., II CR 692/73, OŚNC 1974, nr 10, poz. 176

Okoliczność, że doznane przez powoda schorzenie i pooperacyjne komplikacje nie są opisane w polskiej literaturze medycznej i że w wielu wypadkach, mimo zachowania warunków aseptycznych, kończą się one zejściem śmiertelnym, jak również określenie przez biegłych istnienia związku przyczynowego tylko na zasadzie prawdopodobieństwa wcale nie oznacza, iż nie zachodzi związek przyczynowy jako przesłanka odpowiedzialności [deliktowej — M.A.]. (...)

Przyczyna powikłań w świetle opinii biegłych została określona teoretycznie, wyrażona wysokim stopniem prawdopodobieństwa. Jednakże ten dość wysoki stopień prawdopodobieństwa, przy uwzględnieniu konkretnych okoliczności odnoszących się do miejsca dokonania zabiegu i opatrunków, ogólnego stanu higienicznego kliniki, wywołanego nadmiernym zagęszczeniem pacjentów, daje podstawy do

przyjęcia istnienia związku przyczynowego pomiędzy działaniem lekarzy pozwanej kliniki a powstałą na zdrowiu powoda szkodą.

Adekwatny związek przyczynowy nie musi być związkiem bezpośrednim w tym sensie, że zdarzenie A powoduje szkodę S bez żadnych pośrednich ogniw. Dopuszczalny jest złożony, wieloczynnikowy związek przyczynowy; musi być jednak wykazana adekwatność pomiędzy jego kolejnymi ogniwami.

Druga teza orzeczenia SN z 21 czerwca 1960 r., I CR 592/59, OSNC 1962, nr 3, poz. 84. Orzeczenie to, pomimo że wydane pod rządami uprzednio obowiązującego kodeksu zobowiązań, zachowało aktualność.

Artykuł 157 § 2 k.z. dla przyjęcia odpowiedzialności nie wymaga istnienia bezpośredniego związku przyczynowego między zdarzeniem a szkodą. Związek ten może być wieloczłonowy i składać się z szeregu ogniw pozostających ze sobą w stosunku, jaki zachodzi między przyczyną a skutkiem. Wówczas każde z poszczególnych ogniw związku przyczynowego podlega ocenie ze stanowiska art. 157 § 2 k.z. [obecnie — art. 361 § 1 k.c.].

PYTANIA

1. *Jaki jest ekonomiczny sens przesłanki adekwatnego związku przyczynowego?*
2. *Jak kształtują się odpowiednie przepisy prawa ukraińskiego?*

Zestaw 9 — Odpowiedzialność, ponoszenie ryzyka, ubezpieczenie

W tym rozdziale Shavell rozwija analizę, zakładając, że jednostki nie są neutralne względem ryzyka, lecz niechętne ryzyku (definicja pojęcia — zob. część 0). Jeżeli jednostki są niechętne ryzyku, to zgodnie z zasadą maksymalizacji dobrobytu społecznego nie powinny go ponosić. Instrumentem, który służy do zdjęcia ciężaru ryzyka z jednostek niechętnych ryzyku, jest **ubezpieczenie**. Istota ubezpieczenia polega na **transferze ryzyka** (przeniesieniu ryzyka na inny podmiot — tu zwykle ubezpieczyciel), jego **dystrybucji** (rozłożenie finansowych skutków ryzyka na grupę ubezpieczonych) oraz **kontroli ryzyka** (jeżeli ubezpieczony podejmuje działania mające na celu zminimalizowanie ubezpieczonego ryzyka)⁷.

Ryzykiem sprawców jest tu poniesienie odpowiedzialności cywilnej, dlatego zainteresowani będą oni nabyciem ubezpieczenia od tej odpowiedzialności. Ryzykiem poszkodowanych jest ponoszenie szkody, dlatego będą zainteresowani nabyciem ubezpieczenia od następstw wypadków.

---

⁷ Zob. T. Michalski (w): J. Monkiewicz (red.): *Podstawy ubezpieczeń*, t. I — *Mechanizmy i funkcje*, Warszawa 2005, s. 49–50.

Shavell bada problem wypadku, przyjmując trzy hipotetyczne sytuacje: (1) brak odpowiedzialności cywilnej i ubezpieczenia, (2) istnienie odpowiedzialności cywilnej (ale brak ubezpieczenia) oraz (3) istnienie zarówno odpowiedzialności cywilnej, jak i ubezpieczenia.

ZADANIA

1. Korzystając z tekstu Shavella (s. 99–101) oraz pamiętając o założeniu niechęci jednostek względem ryzyka, proszę uzupełnić poniższą tabelę. Przyjmujemy, że ubezpieczenie nie jest dostępne.

Tabela 16

Reżim odpowiedzialności	Skutki w odniesieniu do sprawców	Skutki w odniesieniu do poszkodowanych
1. Brak odpowiedzialności		
2. Zasada ryzyka		
3. Zasada winy		

2. Proszę przeczytać tekst Shavella ze stron 101–104 i wypełnić poniższą tabelę. Wciąż ważne jest założenie o niechęci sprawców względem ryzyka; tym razem jednak przyjmujemy, że ubezpieczenie jest dostępne.

Tabela 17

Reżim odpowiedzialności (+zastrzeżenia)	Zachowanie sprawców	Skutki w odniesieniu do poszkodowanych
1. Zasada ryzyka; ubezpieczyciel może obserwować staranność sprawcy		
2. Zasada ryzyka; ubezpieczyciel nie może obserwować staranności sprawcy		
3. Zasada winy		

PYTANIA

1. Czy dostępność ubezpieczenia jest społecznie pożądana? Proszę uzasadnić odpowiedź.

2. Jak system ubezpieczeń wpływa na postrzeganie społecznych funkcji systemu odpowiedzialności cywilnej?

3. Jaki byłby skutek wprowadzenia powszechnie dostępnego ubezpieczenia od odpowiedzialności karnej?

Rozwinięcie: szkody niemajątkowe

W podrozdziale tym Shavell pogłębia analizę pojęcia szkody niemajątkowej i jednocześnie precyzuje swój pogląd co do funkcji, jakie wynagrodzenie tej szkody może pełnić. Shavell analizuje, jaka polisa od poniesienia szkody niematerialnej byłaby odpowiednia, w zależności od tego, w jaki sposób szkoda ta wpływa na użyteczność, którą poszkodowany czerpie z pieniędzy.

ZADANIE

Korzystając z tekstu Shavella (s. 110–111), uzupełnij poniższą tabelę:

Tabela 18

Wpływ szkody niemajątkowej na użyteczność, jaką poszkodowany czerpie z pieniędzy	Optymalna polisa ubezpieczenia od wypadków
1. Zwiększenie	
2. Brak zmian	
3. Zmniejszenie	

Zdaniem Shavella sposób, w jaki jednostki podejmują decyzję co do wyboru wysokości polisy od szkody niematerialnej, stanowi odzwierciedlenie wysokości optymalnej dla tych jednostek kompensaty tych szkód. Problem polega na tym, że w takim wypadku wysokość odszkodowań byłaby prawdopodobnie zbyt niska, by działać prewencyjnie na potencjalnych sprawców tych szkód.

PYTANIA (zob. Shavell, s. 111–114)

1. Jaki jest pomysł Shavella na zapewnienie odpowiedniego poziomu odstraszania sprawców od wyrządzania szkód niemajątkowych przy jednoczesnym uniknięciu nadmiernej kompensacji poszkodowanych?

2. Czy pomysł ten zgodny jest z funkcją zadośćuczynienia za krzywdę w prawie polskim? A w prawie ukraińskim?

Problem immunizowania sprawców od odpowiedzialności

Celem przypomnienia: mówimy, że sprawca jest immunizowany od odpowiedzialności, jeżeli jego majątek nie wystarcza na pokrycie oczekiwanych szkód, jakie ten sprawca powoduje.

ZADANIE

Proszę uzupełnić poniższe zdania:

*Jeżeli sprawca jest immunizowany od odpowiedzialności, to .....
to jego motywację do zakupu ubezpieczenia od odpowiedzialności i .....
to motywację potencjalnych poszkodowanych do zakupu ubezpieczenia od następstw
wypadków.*

Regulacja ubezpieczenia od odpowiedzialności

Shavell analizuje tę kwestię na stronach 116–119 i stwierdza, że chociaż generalnie nabywanie ubezpieczeń nie powinno być nakazane lub zakazane przez prawo, to jednak w pewnych okolicznościach regulacja jest wskazana.

ZADANIE

Proszę wypełnić poniższą tabelę, dotyczącą regulacji ubezpieczenia od odpowiedzialności cywilnej.

Tabela 19

Rodzaj regulacji	Kiedy regulacja jest pożądana społecznie?	Kiedy regulacja jest niepożądana społecznie?
1. Nakaz ubezpieczenia		
2. Zakaz ubezpieczenia		

Zestaw 10 — Odpowiedzialność i koszty administracyjne

Natura i znaczenie kosztów administracyjnych

W tym podrozdziale Shavell analizuje zarówno pojęcie kosztów administracyjnych związanych z odpowiedzialnością odszkodowawczą, jak również zestawia te koszty z kosztami funkcjonowania systemu ubezpieczeń.

PYTANIA

- 1. Jakie grupy kosztów można wyróżnić wśród kosztów administracyjnych?*
- 2. Jak kształtuje się relacja pomiędzy kosztami generowanymi przez system odpowiedzialności a kosztami generowanymi przez system ubezpieczenia?*
- 3. Która z zasad jest bardziej kosztowna: zasada ryzyka czy zasada winy?*

Spójecznie pożądane zastosowanie systemu odpowiedzialności przy uwzględnieniu kosztów administracyjnych

W tym rozdziale Shavell wypowiada — w kilku zdaniach — pewną tezę dotyczącą zasadności funkcjonowania systemu odpowiedzialności. Da się ją sformułować w sposób bardziej zwięzły, posługując się pojęciami krańcowych kosztów i krańcowych korzyści.

ZADANIE

Proszę uzupełnić poniższe twierdzenie.

Funkcjonowanie systemu odpowiedzialności deliktowej w danym wycinku życia społeczeństwa jest pożądane dopóki, dopóty krańcowa . . . . . wynikająca z jego stosowania (polegająca na redukcji szkód) przewyższa krańcowy . . . . . funkcjonowania tego systemu odpowiedzialności.

Proszę zaproponować wykres ilustrujący tę zależność.

PYTANIA

- 1. Czy według Shavella sprawca szkody powinien ponosić koszty związane z dochodzeniem od niego odszkodowania przez poszkodowanego?*
- 2. Czy koszty te powinny zostać w całości przekazane wygrywającemu poszkodowanemu?*

Prywatne i społeczne pobudki do używania systemu odpowiedzialności przy uwzględnieniu kosztów administracyjnych

W tym podrozdziale Shavell formułuje tezę, że wytoczenie powództwa może być niezgodne z interesem społecznym (choć zgodne jest z interesem strony), oraz że czasem strona nie wytoczy powództwa, chociaż zgodne by to było z interesem społeczeństwa.

PYTANIA

- 1. Jak uzasadnić tę tezę?*
- 2. W jaki sposób można walczyć z niekorzystnymi społecznie skutkami, które mogą zaistnieć w tej materii?*

PRAWO POLSKIE 10

Podstawową regulację, jeżeli chodzi o zwrot kosztów procesu w polskim postępowaniu cywilnym, zawiera art. 98 k.p.c.:

Art. 98. § 1. Strona przegrywająca sprawę obowiązana jest zwrócić przeciwnikowi na jego żądanie koszty niezbędne do celowego dochodzenia praw i celowej obrony (koszty procesu).

§ 2. Do niezbędnych kosztów procesu prowadzonego przez stronę osobiście lub przez pełnomocnika, który nie jest adwokatem lub radcą prawnym, zalicza się poniesione przez nią koszty sądowe, koszty przejazdów do sądu strony lub jej pełnomocnika oraz równowartość zarobku utraconego wskutek stawiennictwa w sądzie. Suma kosztów przejazdów i równowartość utraconego zarobku nie może przekraczać wynagrodzenia jednego adwokata wykonującego zawód w siedzibie sądu procesowego.

§ 3. (...)

§ 4. (...)

Jak łatwo zauważyć, paragraf pierwszy tego przepisu inkorporuje — w ogólniejszej postaci — tezę Shavella co do ponoszenia kosztów administracyjnych przez (przegrywającego) sprawcę szkody.

Warto przytoczyć jednak dwa przepisy, modyfikujące nieco tę generalnie prawdziwą tezę.

Art. 102. W wypadkach szczególnie uzasadnionych sąd może zasądzić od strony przegrywającej tylko część kosztów albo nie obciążać jej w ogóle kosztami.

Przykładową konkretyzację pojęcia „szczególnie uzasadniony wypadek” zawiera na przykład teza postanowienia Sądu Najwyższego z 5 sierpnia 1981 r., II CZ 98/81, OSNC 1982, nr 2–3, poz. 36: Można uznać za sprzeczne z zasadami słuszności — i nie obciążyć pełnymi kosztami strony przegrywającej sprawę (art. 102 k.p.c.) — żądanie zapłaty kosztów procesu zgłoszone przez przeciwnika, który swym niesumiennym lub oczywiście niewłaściwym postępowaniem wywołał proces i koszty połączone z prowadzeniem tego procesu.

Treść tego orzeczenia koresponduje z treścią art. 103 k.p.c.:

Art. 103. § 1. Niezależnie od wyniku sprawy sąd może włożyć na stronę lub interwenienta obowiązek zwrotu kosztów, wywołanych ich niesumiennym lub oczywiście niewłaściwym postępowaniem.

§ 2. Dotyczy to zwłaszcza kosztów powstałych wskutek uchylenia się od wyjaśnień lub złożenia wyjaśnień niezgodnych z prawdą, zatajenia lub opóźnionego powołania dowodów.

Wreszcie, bardzo doniosły praktycznie jest przepis pozwalający osobie fizycznej domagać się zwolnienia od kosztów sądowych w pewnych przypadkach:

Art. 102. 1. Zwolnienia od kosztów sądowych może się domagać **osoba fizyczna**, która złożyła oświadczenie, że **nie jest w stanie ich ponieść bez uszczerbku utrzymania koniecznego dla siebie i rodziny**.

2. Do wniosku o zwolnienie od kosztów sądowych powinno być dołączone oświadczenie obejmujące szczegółowe dane o stanie rodzinnym, majątku, dochodach i źródłach utrzymania osoby ubiegającej się o zwolnienie od kosztów. Oświadczenie sporządza się według ustalonego wzoru. (...)

3. (...)

4. (...)

W tym kontekście należy jednak pamiętać o brzmieniu art. 108 ustawy:

Art. 108. Zwolnienie od kosztów sądowych nie zwalnia strony od obowiązku zwrotu kosztów procesu przeciwnikowi.

PYTANIA

1. Czy polska regulacja kosztów sądowych w sprawach cywilnych odpowiada postulatowi Shavella w tej materii?

2. Jak oceniają Państwo racjonalność zwolnień od kosztów sądowych w polskim prawie?

3. Proszę przedstawić i ocenić odnośne regulacje prawa ukraińskiego.

3. ZAKOŃCZENIE I WNIOSKI

Powyższe fragmenty materiałów dydaktycznych, w połączeniu z ich uprzednio opublikowaną pierwszą partią, pozwalają Czytelnikowi na wyrobienie sobie całościowego poglądu dotyczącego tematów poruszanych na seminarium. Wybór tematów został podyktowany układem zagadnień omawianych przez Stevena Shavella w jego tekście. Z całą pewnością jest on dyskusyjny; przede wszystkim razić może brak szczegółowego opracowania kwestii odpowiedzialności za wypadki komunikacyjne. Problematyka ta miała pierwotnie być przedmiotem seminarium, jednak ostatecznie zrezygnowano z jej analizy z uwagi na stopień jej skomplikowania. Należy jeszcze raz podkreślić, że seminarium miało w większym stopniu charakter popedeutyczny, nie zaś ekspercki. Inną kwestią, która może zaciekać zwłaszcza tradycyjnie zorientowanego cywilistę-dogmatyka, jest obecność wśród omawianych tematów kwestii kosztów administracyjnych związanych z funkcjonowaniem wymiaru sprawiedliwości oraz systemu ubezpieczeń. Tu trzeba powiedzieć z naciskiem,

że unormowania te mają zasadniczy, często rozstrzygający wpływ na ostateczny rachunek zysków i strat płynący z zastosowania poszczególnych reżimów odpowiedzialności za wypadki. Fakt, że problematyka ta jest traktowana po macoszemu w standardowych programach nauczania prawa w Polsce, z pewnością nie może być oceniony jako fortunny. W konsekwencji, adepci prawa uczą się poszukiwać optymalnych ekonomicznie rozwiązań dopiero w praktyce zawodowej, czyniąc to w sposób nieusystematyzowany. Omawiany problem sztywnego rozgraniczania poszczególnych działów prawa w procesie edukacji ma oczywiście o wiele szerszy zasięg, by wymienić tu chociażby kwestię zupełnie oddzielnego nauczania prawa zobowiązań i prawa rzeczowego. Dlatego też amerykańskie, ekonomiczne podejście, wiążące ściśle nauczanie materialnych przepisów prawa wypadków z prawem ubezpieczeń oraz kosztów administracyjnych i sądowych, należy uznać za instruktywne i warte rozważenia przy kolejnych projektach reform nauczania prawa.